

MONIKA JAREMKÓW

Wrocław

Wydawnictwo Dolnośląskie jako wydawca przekładów żydowskiej literatury pięknej*

Wydawnictwo Dolnośląskie w ostatnich latach odniosło sukces komercyjny dzięki sadze o wampirach *Zmierzch* amerykańskiej pisarki Stephenie Meyer oraz innym edycjom literatury młodzieżowej, popularnej i faktu, jednak uznanie oraz silną pozycję na rynku książki zyskało już u początków swojej działalności, w latach 90. Oficyna powstała we Wrocławiu w 1986 r. jako filia krakowskiego Wydawnictwa Literackiego, była pierwszym sprywatyzowanym wydawnictwem państwowym (1991 r.), od 2004 roku należy do grupy wydawniczej Publicat. Aktywnie uczestniczyła w regionalnym życiu kulturalnym, prowadziła przy prestiżowej ulicy Świdnickiej własną księgarnię, a w latach 1995–2001 była organizatorem Wrocławskich Promocji Dobrych Książek, jednej z ważniejszych edycji targów książki w Polsce¹. Wydawnictwo Dolnośląskie nie należało, co prawda, do największych firm wydawniczych lat 90., jednak cieszyło się w pełni zasłużoną renomą. Było to niewątpliwie zasługą znakomitych wyborów repertuarowych kierownictwa, dyrektora Andrzeja Adamusa i redaktora naczelnego Jana Stolarczyka, „którzy potrafili znaleźć się i wykorzystać burzliwy czas ustrojowej transformacji nie najgorzej, więcej, potrafili stworzyć z czegoś tak niedochodowego, jak wydawanie książek, dochodowe nowoczesne przedsiębiorstwo”². Jak każda ambitna i młoda w branży firma w warunkach wolnego rynku, Wydawnictwo Dolnośląskie próbowało określić swoją tożsamość, znaleźć niszę, dzięki której mogłoby wyróżnić się spośród licznie powstających w tym czasie wydawnictw o podobnym profilu. Dobrze charakteryzowało ówczesną politykę wydawniczą firmy uzasadnienie przyznanej w 1995 r. prestiżowej nagrody Ikar’95, najważniejszego

* Artykuł powstał w ramach realizacji projektu badawczego 2012/05/N/HS2/03112 finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

¹ AA [A. Adamus]; red., *Wydawnictwo Dolnośląskie Sp. z o. o.*, [w:] *Encyklopedia Wrocławia*, [red. nauk. J. Harasimowicz ; współpr. W. Suleja], wyd. 3 popr. i uzupełn., Wrocław 2006, s. 996.

² J. Łoziński, *Jubileusz Wydawnictwa Dolnośląskiego*, „Twórczość” 2002, R. 58, nr 4, s. 129.

wydarzenia sezonu wydawniczo-księgarskiego³: „za wszechstronność oferty wydawniczej, oryginalne inicjatywy edytorskie i umiejętność podejmowania ryzyka”⁴. Od początku swojego istnienia Wydawnictwo Dolnośląskie miało określony profil humanistyczno-literacki, wydawało książki popularnonaukowe, klasykę światowej literatury pięknej i popularnej oraz wybitnych polskich poetów, m.in. Czesława Miłosza, Zbigniewa Herberta, związanych z Wrocławiem — Tadeusza Różewicza, Urszuli Koziół czy Tymoteusza Karpowicza. Publikacje regionalne zajmowały zresztą zawsze ważne miejsce w repertuarze wydawnictwa, którego nakładem ukazały się m.in. *Atlas architektury Wrocławia*⁵ czy kompendium wiedzy o stolicy Dolnego Śląska — *Encyklopedia Wrocławia*⁶. Wizytówką firmy były również serie wydawnicze, m.in. „A to Polska właśnie” czy „Biblioteka Klasyki”. W niniejszym artykule chcę przypomnieć o jednym z ważniejszych, choć nieco zapomnianych, obszarów aktywności wrocławskiej oficyny, która w latach 90. była jednym z najbardziej wszechstronnych popularyzatorów literatury hebrajskiej i jidysz oraz wiedzy o kulturze żydowskiej, pokazując jej różnorodność i bogactwo.

Aby lepiej zrozumieć rolę, jaką odegrało Wydawnictwo Dolnośląskie w udostępnianiu literatury żydowskiej, należy umiejscowić jego działalność na szerszym tle. Dziesięciolecie po 1989 roku okazało się początkiem jednego z intensywniejszych i równocześnie różnorodnych okresów w historii literackich kontaktów polsko-żydowskich i polsko-izraelskich w XX wieku. Do czynników wpływających na recepcję wydawniczą przekładów literackich z języków żydowskich po 1989 roku można zaliczyć zmiany prawodawstwa i funkcjonowania rynku wydawniczego, sprzyjające powstawaniu licznych nowych oficyn i swobodzie kształtowania ich repertuaru, a także stale rosnące zainteresowanie historią i kulturą żydowskiej diaspory i Izraela, odradzanie żydowskiej społeczności, nawiązanie i rozwijanie dialogu pomiędzy Polakami i Żydami oraz ewolucję i odnowienie stosunków międzynarodowych z Izraelem. Większość potransformacyjnych czynników wpływających na recepcję wydawniczą literatury żydowskiej w Polsce miała swoje korzenie już wcześniej, w latach 80. Wówczas rozkwitło zainteresowanie kulturami mniejszości narodowych, a złagodzenie cenzury przyczyniło się do pojawienia się na rynku wydawniczym większej liczby judaików, w tym również przekładów literackich z języków żydowskich. Oprócz prozy tworzącego w języku jidysz noblisty z 1978 roku, Isaaca Bashevisa Singera (1904–1991), ukazały się m.in. ważne poetyckie antologie: przygotowany do druku już w 1968 roku przez Salomona Łastika (1907–1977) i Arnolda Słuckiego (1920–1972) wybór poezji

³ Warto dodać, że wrocławska firma była pierwszym laureatem tych „Oskarów polskiej książki”, jakim w założeniach miała być nagroda. Zob. <http://www.wydawca.com.pl/index.php?s=info&kat=1&dzial=115&poddzial=0&id=3619> [dostęp: 12.09.2015].

⁴ Ł. Gołębiowski, *Rynek książki w Polsce. Edycja 1999*, Warszawa 1999, s. 76.

⁵ *Atlas architektury Wrocławia*, t. 1. *Budowle sakralne, świeckie budowle publiczne*, red. i oprac. J. Harasimowicz, Wrocław 1997.

⁶ *Encyklopedia...* Kolejne wydania ukazały się w latach 2001 i 2006.

żydowskiej⁷ oraz antologia poezji nowohebrajskiej w wyborze Aleksandra Ziemnego (1924–2009)⁸. Również wtedy, już w pierwszych latach swojej działalności, Wydawnictwo Dolnośląskie zadebiutowało w tej materii zbiorem humorystycznych opowiadań jednego z najczęściej tłumaczonych na inne języki izraelskiego humorysty, pisarza i dramaturga Ephraima Kishona (1924–2005)⁹. Po przełomie roku 1989 w społeczeństwie, w którym Żydzi stanowili nieliczną grupę, gdy półki księgarskie zaczęły zapełniać się książkami o tematyce żydowskiej, publikacjami o różnym charakterze — zarówno naukowym jak i popularnym — doszło do bezprecedensowej w skali dwóch stuleci polsko-żydowskich kontaktów literackich akcji przekładowej. Dzięki kwerendom bibliograficzno-bibliotecznym udało się ustalić, że w ciągu jednej dekady ukazało się więcej edycji niż przez całe minione 90 lat XX wieku¹⁰ — 149 edycji przekładów z hebrajskiego i jidysz. Oprócz zbiorów poezji¹¹ i prozy wydawano również utwory należące do gatunków z literackiego pogranicza, literaturę wspomnieniową i publicystykę (choć, należy przyznać, stanowiły one jedynie niewielki procent całości) oraz publikacje mieszane, złożone z dwóch części, opracowania biograficznego i literaturoznawczego dane go twórcy oraz wpleczonego w tok narracji lub wyodrębnionego w osobną część wyboru utworów¹². Piszząc o swoistym fenomenie obecności edycji przekładów z języków żydowskich w sferze wydawniczo-księgarskiej, należy pamiętać jednak o odpowiednich proporcjach; w porównaniu z przyswojonym polszczyźnie piśmiennictwem powstającym w językach angielskim, niemieckim czy francuskim był to jedynie niewielki promil produkcji wydawniczej¹³.

⁷ *Antologia poezji żydowskiej*, red. A. Słucki, przeł. S. Łastik, Warszawa 1983; *Antologia poezji żydowskiej*, red. A. Słucki, przeł. S. Łastik, wyd. 2, Warszawa 1986.

⁸ *Poezje nowohebrajskie*, wybrał, przeł., przedmowę i notami opatrzył A. Ziemny, Warszawa 1986; *Poezje nowohebrajskie*, wybrał, przeł. A. Ziemny, wyd. 2 rozsz., Warszawa 1988.

⁹ E. Kishon, *W tył zwrot, pani Lot! Opowiadania*, wybrał i przeł. S. Lewański, Wrocław 1988.

¹⁰ Na temat wcześniejszych akcji translatorskich zob. m.in. E. Prokopówna, *Recepcja żydowskiej literatury*, [w:] *Słownik literatury polskiej XX wieku*, red. A. Brodzka et al., Wrocław 1993, s. 1253–1259; E. Prokop-Janiec, M. Adamczyk-Garbowska, *Żydowsko-polskie związki literackie*, [w:] *Literatura polska XX wieku. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 2. P–Z, red. nauk. A. Hutniakiewicz, A. Lam, Warszawa 2000, s. 574–576; I. Piekarski, *Od haskali do Zagłady. Czy proza hebrajskiego odrodzenia narodowego istnieje w polskim przekładzie? Komunikat o stanie wiedzy*, „Roczniki Humanistyczne” 2012, t. 60, z. 1, s. 53–79; I. Piekarski, *Proza hebrajska w polskich tłumaczeniach. Uwagi i sprostowanie*, „Roczniki Humanistyczne” 2014, t. 62, z. 1, s. 185–195.

¹¹ Do tej grupy wliczono również edycje poezji biblijnej wydane jako książka literacka, gdy specjalizujący się w edycjach literatury pięknej wydawca eksponował głównie funkcję estetyczną tekstu lub nadawał mu artystyczną formę, niekiedy również druku bibliofilskiego. Zob. np. *Księgi Genesis to jest pierwsze Mojżeszowe w obrazach Jana Lebensteina*, przeł. J. Wujek, Kraków 1995.

¹² N. Gross, *Żydowski bard. Gawęda o życiu i twórczości Mordechaja Gebirtiga*, Kraków 2000; D. Kac, *Na krawędzi życia. Mojsze Kulbak — żydowski poeta, prozaik, dramaturg (1896–1937)*, Warszawa 1993.

¹³ Zob. np. J. Sadowska, *Książki i czasopisma w Polsce w świetle liczb (1990–2010)*, Wilno-Białystok 2013, s. 65–69; A. Musioł, *Przekłady książki zagranicznej w Polsce w latach 1991–2010 w świetle statystyki*, „Zagadnienia Informacji Naukowej” 2011, nr 2, s. 89–101.

Tak wysoka liczba edycji wiązała się z równie wysoką liczbą instytucji wydawniczych — aż 70 firm zamieściło przekłady żydowskiej literatury pięknej w swoim repertuarze. Pośród nich znalazły się zarówno duże, profesjonalne wydawnictwa o ogólnopolskim zasięgu i ogólnym profilu, jak i niewielkie, regionalne oficyny i instytucje, dla których działalność wydawnicza miała jedynie charakter poboczny. To rozdrobnienie, tak zresztą charakterystyczne dla polskiego rynku wydawniczego lat 90., spowodowane było tym, że większość, bo aż 45 firm, jedynie sporadycznie włączało literatury hebrajską i jidysz do repertuaru, a w efekcie opublikowało tylko jeden tytuł. Spośród 25 pozostałych firm to właśnie Wydawnictwo Dolnośląskie okazało się najaktywniejsze i bezkonkurencyjne pod względem liczby edycji — w ostatniej dekadzie XX wieku wrocławska firma opublikowała ich 21, kolejne wydawnictwo, Muza, miało w swoim dorobku 9, a wydawnictwo BIS — 8. O silnej pozycji Wydawnictwa Dolnośląskiego nie świadczyły jednak wyłącznie liczby, ale także, a może przede wszystkim, wyróżniająca produkcję wrocławskiej oficyny jakość — tak pod względem treści, jak i formy — oraz różnorodność oferty. Wielu wydawców podejmowało bezpieczne decyzje, zapewniające niemal gwarantowany sukces, włączając do swojego repertuaru twórczość klasyków, pisarzy o ustalonej renomie, docenionych i nagradzanych na świecie, przede wszystkim laureata Nagrody Nobla, Isaaca Bashevisa Singera, i jednego z najważniejszych współczesnych pisarzy izraelskich, Amosa Oza. Proza jidyszowego noblisty zdominowała rynek w latach 90., gdy ukazały się 52 edycje jego twórczości, zarówno wznowienia, jak i pierwsze wydania¹⁴. Wydawnictwo Dolnośląskie jako jedyne w sposób planowy i przemyślany przełamywało ten swoisty monopol na reprezentowanie żydowskiej literatury. Polskiemu czytelnikowi zaprezentowano zarówno nieznanych mu wcześniej pisarzy, jak i tych przyswajanych polszczyźnie wcześniej, jednak przedstawiano ich dorobek jakby w nowej odsłonie przez ukazanie czy to różnorodności stylów, form literackich, czy poruszanych tematów. Dodatkowo, jako jedno z niewielu wydawnictw, publikowało twórczość tłumaczoną zarówno z języka hebrajskiego, jak i jidysz.

Niewątpliwie do najważniejszych zasług Wydawnictwa Dolnośląskiego należy stworzenie pionierskiej i unikatowej w tamtym czasie serii wydawniczej „Biblioteka Pisarzy Żydowskich”, której projekt nawiązywał tytułem, kształtem i koncepcją do tradycji przedwojennych¹⁵. Co prawda wydawcy chętnie włączali przekłady literatury hebrajskiej i jidysz do wydawanych przez siebie uniwersal-

¹⁴ Na temat recepcji prozy Bashevisa w Polsce zob. m.in. M. Adamczyk-Garbowska, *Polska Isaaca Bashevisa Singera. Rozstanie i powrót*, Lublin 1994.

¹⁵ W międzywojniu ukazywało się kilka serii wydawniczych zawierających tłumaczoną z języków hebrajskiego i jidysz literaturę piękną. Serie takie, jak „Biblioteka Pisarzy Żydowskich” wydawnictwa Safrus czy „Biblioteczka Pisarzy i Klasyków Żydowskich”, publikowana przez Orient, powstawały w kręgach literatów i publicystów polsko-żydowskich i adresowane były zarówno do wszystkich władających językiem polskim, tak Polaków, jak i Żydów. Zob. też E. Prokop-Janiec, *Biblioteka Pisarzy Żydowskich — po raz trzeci*, „Dekada Literacka” 1991 nr 27, s. 8–9.

nych serii, jednak po 1989 roku jeszcze tylko dwa wydawnictwa zdecydowały się na stworzenie serii skupiających się wyłącznie na tematyce i literaturze żydowskiej. Pierwsze z nich, Łódzka Oficyna Bibliofilów, w serii „Judaica” prezentowała polskiemu czytelnikowi trójjęzyczną (powstająca w językach hebrajskim, jidysz i polskim) literaturę izraelską, wspomnienia, beletrystykę, poezję i eseistykę literacką, ale także literaturę niebeletrystyczną. Druga, Wydawnictwo Sic!, mimo ambitnych planów w ramach „Biblioteki Współczesnej Literatury Hebrajskiej”, opublikowała tylko jeden tom¹⁶. Tak więc poza Wydawnictwem Dolnośląskim żadnej innej firmie nie udało się stworzyć długotrwałej inicjatywy poświęconej w całości przekładowi z języków żydowskich. „Biblioteka Pisarzy Żydowskich” została zapoczątkowana w 1989 roku, ostatni tom ukazał się w roku 2003. W tym czasie opublikowano 16 tomów, w tym jedno wznowienie¹⁷. Celem wydawców współczesnej „Biblioteki...” była publikacja dorobku żydowskich autorów związanych z dawną Rzeczypospolitą, czy to za sprawą biografii czy też tematyki ich twórczości. Symbolem tego nierozzerwalnego związku stał się charakterystyczny znak serii — kombinacja pierwszych litery alfabetu łacińskiego i pisma hebrajskiego. Jerzy Tomaszewski przypuszczał, że dodatkową inspiracją była powojenna historia Wrocławia i próby kontynuacji w mieście żydowskiego życia¹⁸. Wydawcy postawili przed sobą ambitne zadania. Każdy tom miał być przełożony bezpośrednio z jidysz, więc być może z tego względu poza serią ukazały się w Wydawnictwie Dolnośląskim trzy tłumaczone z j. angielskiego¹⁹ powieści I.B. Singera: *Niewolnik*²⁰, *Późna miłość*²¹ oraz *Miłość i wygnanie*²². Starannie opracowany tekst literacki poprzedzony był obszernym popularnonaukowym wstępem oraz opatrzonej aparatem pomocniczym w postaci słowniczka nieprzetłumaczalnych terminów. Twórcą listy 24 dzieł pisarzy jidyszowych i tłumaczem wielu tomów był niestrudzony promotor kultury żydowskiej i pedagog Michał Friedman (1913–2006)²³.

¹⁶ M. Shalev, *Rosyjski romans*, przeł. R. Bar Peled, Warszawa 1993, („Biblioteka Współczesnej Literatury Hebrajskiej”).

¹⁷ Pierwszy tom został po 5 latach wznowiony. Zob. Szolem Alejchem, *Dzieje Tewji Mlecza-rza*, wyd. 2, popr., Wrocław 1994.

¹⁸ J. Tomaszewski, *Polish Translations of Yiddish Literature Published in Wrocław*, „Polin. Studies in Polish Jewry” 2002, t. 15, s. 475–478.

¹⁹ Noblista jako podstawę do tłumaczeń na inne języki wskazywał przełożone z oryginału w jidysz na angielski, zredagowane, poprawione, a niekiedy poddane rodzajowi autocenzury wersje swoich utworów.

²⁰ I.B. Singer, *Niewolnik*, przeł. I. Wyrzykowska, Wrocław 1996.

²¹ I.B. Singer, *Późna miłość*, przeł. M. Adamczyk-Garbowska, Wrocław 1993.

²² I.B. Singer, *Miłość i wygnanie. Wczesne lata — wspomnienia*, przeł. L. Czyżewski, Wrocław 1991; I.B. Singer, *Miłość i wygnanie. Wczesne lata — wspomnienia*, przeł. L. Czyżewski, wyd. 2, Wrocław 1993.

²³ Spośród wielu artykułów na temat „Biblioteki...” autor tylko jednego wspomina, że nad koncepcją serii z Friedmanem współpracował twórca żydowskiego teatru we Wrocławiu Jakub Rotbaum (1901–1994). Zob. W. Susid, *Nagroda PEN Clubu dla Michała Friedmana*, „Słowo Żydowskie = Dos Jidisze Wort” 1995, nr 20, s. 14.

Serię zainaugurowała reedycja²⁴ *Dziejów Tewji Mleczarza* Szolem Alejchema (właśc. Szolem Rabinowicz, 1859–1916) w przekładzie Anny Dresnerowej (1922–?), ze wstępem poety, krytyka literackiego, współzałożyciela przedwojennej grupy literackiej „Jung Wilne” (jid. Młode Wilno), Salomona Belis-Legisa (1907–1995)²⁵. Jako uzupełnienie w tym samym roku opublikowano autobiograficzną powieść Szolem Alejchema *Z jarmarku*²⁶. Był to dobry zabieg marketingowy i mocne otwarcie dla nowej na rynku serii, gdyż najpopularniejszą powieść pisarza rozsławił wcześniej amerykański film *Skrzypek na dachu* oraz adaptacje teatralne. Zapewne w związku z tym wydawca zdecydował się również na wysoki nakład *Dziejów...* (100 tys. egz.), którego nie osiągnął potem żaden z tomów „Biblioteki”. Wydana w kolejnym roku kontrowersyjna powieść Szaloma Asza *Mąż z Nazaretu* osiągnęła 30 tys. egzemplarzy²⁷, a ostatnie tomy „Biblioteki Pisarzy Żydowskich” ukazały się już tylko w 1200 egz.²⁸ W następnych latach opublikowano utwory pozostałych dwóch protoplastów nowoczesnej, świeckiej literatury jidysz — po prawie stu latach w nowym tłumaczeniu ukazały się *Podróże Beniamina III* Mendele Mojcher Sforima (jid. właśc. Szalom Jaakow Abramowicz, 1835–1917)²⁹ oraz wybór opowiadań chasydzkich Icchoka Lejba Pereca (1852–1915)³⁰. W ramach serii opublikowano także dzieła najchętniej przekładanego w międzywojniu na język polski i docenianego przez polskie środowiska literackie Szaloma Asza (1880–1957): wpisującą się w nurt chrystologiczny w twórczości pisarza powieść *Mąż z Nazaretu*³¹, która wywoływała swego czasu kontrowersje wśród żydowskich czytelników³², zbiór małych form literackich *Czarodziejka z Kastylii*³³ oraz zamykającą serię powieść historyczną opisującą żydowskie pogromy czasu rebelii

²⁴ Jest to kolejne wydanie przekładu Anny Dresnerowej, opublikowanego wcześniej przez wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, ze wstępem Bernarda Marka. Zob. Szolem Alejchem, *Dzieje Tewji Mleczarza*, Wrocław 1960.

²⁵ Szolem Alejchem, *Dzieje Tewji Mleczarza*, przeł. A. Dresnerowa, wyd. 2, Wrocław 1989, („Biblioteka Pisarzy Żydowskich”).

²⁶ Szolem Alejchem, *Z jarmarku*, przeł. M. Friedman, Wrocław 1989, („Biblioteka Pisarzy Żydowskich”).

²⁷ Sz. Asz, *Mąż z Nazaretu*, przeł. M. Friedman, Wrocław 1990, („Biblioteka Pisarzy Żydowskich”).

²⁸ M. Adamczyk-Garbowska, *Literatura jidysz w polskich przekładach dawniej i dziś*, [w:] *Jidyszland — polskie przestrzenie*, red. E. Geller i M. Polit, Warszawa 2008, s. 163.

²⁹ Przekład dzieła protoplasty nowoczesnej literatury jidysz autorstwa polskiego pisarza Klemensa Junoszy-Szaniawskiego (1849–1898) był właściwie jego przeróbką na podstawie tłumaczenia rosyjskiego. Zob. Mendele Mojcher Sforim, *Donkiszot żydowski, Szkic z literatury żargonowej żydowskiej przez Klemensa Junoszę*, Warszawa 1885.

³⁰ I.L. Perec, *Opowiadania chasydzkie i ludowe*, przeł. M. Friedman, Wrocław 1997, („Biblioteka Pisarzy Żydowskich”).

³¹ Sz. Asz, *op. cit.*

³² M. Sitarz, *Literatura jako medium pamięci. Świat powieści Szolema Asza*, Kraków 2010, s. 53–54.

³³ Sz. Asz, *Czarodziejka z Kastylii i inne opowiadania*, przeł. M. Friedman, Wrocław 1993, („Biblioteka Pisarzy Żydowskich”).

Chmielnickiego na Ukrainie *Kidusz ha-szem*³⁴. W „Bibliotece...” zamieszczono również utwory braci Singerów. Izrael Jozua Singer (1893–1944), wskazywany przez krytyków literackich jako ten z rodzeństwa, który bardziej zasługiwał na nagrodę Nobla, uznawany był za klasyka i mistrza sagi rodzinnej. W ramach serii opublikowano jego powieść *Bracia Aszkenazy*³⁵, porównywaną ze względu na tematykę i miejsce akcji — Łódź — z reymontowską *Ziemią obiecaną*³⁶. Prawdziwym wydarzeniem literackim była z kolei publikacja debiutu powieściowego I.B. Singera *Szatan w Goraju*, który przetłumaczono bezpośrednio z jidysz, co stanowiło ewenement w polskiej recepcji wydawniczej noblisty³⁷.

Wybór repertuarowy Michała Friedmana obejmował również utwory docenianych w międzywojniu, choć mniej znanych polskiemu odbiorcy, twórców. Wśród nich znalazły się: zbiór opowiadań pisarza, krytyka literackiego i fotografa Altera Kacyzne (1885–1941)³⁸, poeticka proza członka przedwojennej grupy artystycznej „Jung Wilne” Abrahama Suckewera (1913–2010)³⁹, debiut powieściowy związanego z Łodzią Izraela Rabona (1900–1941)⁴⁰ oraz autobiograficzna powieść pochodzącego z Radomia Jehoszuy Perlego (1888–1944)⁴¹, za którą pisarz otrzymał w 1938 roku nagrodę żydowskiego PEN Clubu⁴². Swoistym podsumowaniem, choć książka stanowiła przedostatni tom w serii, było *Tłomackie 13* autorstwa poety i jednego z najpopularniejszych przedwojennych pisarzy jidyszowych Zuzmana Segalowicza (1884–1949). Spisane po Zagładzie wspomnienia opisywały bowiem unicestwione bogate życie kulturalne i towarzyskie, toczące się w przedwojennej siedzibie Związku Literatów i Dziennikarzy Żydowskich przy tytułowej warszawskiej ulicy Tłomackie.

Wartością dodaną do tekstów literackich były wstępy i posłowia, niekiedy w postaci rozbudowanych esejów, stanowiących świetne uzupełnienie i ekwiwalent nielicznych dostępnych wówczas polskiemu czytelnikowi opracowań historycznoliterackich, np. podręcznika autorstwa izraelskiego literaturoznawcy Chone

³⁴ Sz. Asz, *Kidusz ha-szem*, przeł. M. Friedman, Wrocław 2003, („Biblioteka Pisarzy Żydowskich”).

³⁵ I.J. Singer, *Bracia Aszkenazy*, przeł. M. Krych, Wrocław 1998, („Biblioteka Pisarzy Żydowskich”).

³⁶ M. Adamczyk-Garbowska, *Dwie powieści o jednym mieście*, „Tygiel Kultury” 2005 nr 1/3, s. 51–58.

³⁷ I.B. Singer, *Szatan w Goraju*, przeł. M. Adamczyk-Garbowska, Ch. Shmeruk, Wrocław 1999, („Biblioteka Klasyki”).

³⁸ A. Kacyzne, *Chore perły i inne opowiadania*, przeł. M. Friedman, Wrocław 1999, („Biblioteka Pisarzy Żydowskich”).

³⁹ A. Suckewer, *Zielone akwarium*, przeł. M. Friedman, Wrocław 1992, („Biblioteka Pisarzy Żydowskich”).

⁴⁰ I. Rabon, *Ulica*, przeł. K. Modelski, Wrocław 1991, („Biblioteka Pisarzy Żydowskich”).

⁴¹ J. Perle, *Żydzi dnia powszedniego*, przeł. M. Friedman, Wrocław 1998, („Biblioteka Pisarzy Żydowskich”).

⁴² T.J. Żółciński, *Zwykli ludzie*, „Słowo Żydowskie = Dos Jidisze Wort” 1999, nr 3, s. 15.

Shmeruka (1921–1997)⁴³. Wydawcy udało się nakłonić do współpracy wybitnych specjalistów, wspomnianych wcześniej Salomona Belis-Legisa, Chone Shmeruka, a także polskie badaczki literatury żydowskiej Monikę Adamczyk-Garbowską i Eugenię Prokop-Janiec. Z kolei w zbiorze *Zielone akwarium* A. Suckewera zamieszczono wstęp autorstwa Ruth Wisse, amerykańskiej jidyszystki i literaturoznawcy z Uniwersytetu Harvarda. Wykorzystywano również potencjał lokalnego środowiska, tak naukowego, jak i artystycznego – konsultantem pierwszych tomów był twórca wrocławskiego ośrodka studiów żydowskich prof. Jerzy Woronczak⁴⁴, a za charakterystyczną szatę edytorską odpowiadał znany wrocławski artysta plastyk Eugeniusz Get-Stankiewicz.

Początkowo „Biblioteka...” była przykładem połączenia założeń komercyjnych z wysoką jakością, zauważalną również przez recenzentów i czytelników — pierwsze tomy, drukowane w wysokich nakładach w dwóch wersjach, z twardą lub miękką okładką, szybko znikwały z księgarskich półek⁴⁵. Seria prezentowana była również za granicą. Podczas Międzynarodowych Targów Książki w Jerozolimie w 1999 r. spotkała się z dobrym przyjęciem i dużym zainteresowaniem zwiedzających⁴⁶. W kolejnych latach zauważyć można jednak drobne niepokojące zmiany, zwiastujące zapewne przemiany w obrębie polityki wydawniczej oficyny i nieuchronny koniec serii — kolejne tomy wychodziły coraz rzadziej i były coraz bardziej oszczędne, jeśli chodzi o aparat krytyczny.

Wydawnictwo Dolnośląskie w latach 90. publikowało przekłady literatury jidysz również poza swoją sztandarową serią. Nakładem wrocławskiej firmy ukazały się kolejne powieści braci Singerów: wspomniane wcześniej 4 książki I.B. Singera, w tym kolejna edycja tłumaczonego z jidysz *Szatana w Goraju*, opublikowana tym razem w serii „Biblioteka Klasyki”⁴⁷, a także saga *Rodzina Karnowskich*⁴⁸ starszego brata noblisty, I.J. Singera.

Jak wspomniano wcześniej, Wydawnictwo Dolnośląskie nie ograniczało się w swoich wyborach repertuarowych wyłącznie do przekładów z jidysz. Również w zakresie upowszechniania literatury hebrajskiej zasługi Wydawnictwa Dolnośląskiego były znaczące, zaprezentowano bowiem polskiemu czytelnikowi skromny, jednak wartościowy przekrój nie tylko nowoczesnej literatury świeckiej, tak poezji jak i prozy, ale także fragmenty z bogactwa dawnej religijnej twórczości. Po raz kolejny znaczącą rolę, głównie jako tłumacz, odegrał Michał Friedman. W 1995 ukazał się skompilowany przez niego z antologii w języku jidysz w Nowym

⁴³ Ch. Shmeruk, *Historia literatury jidysz. Zarys*, Wrocław 1992.

⁴⁴ Szolem Alejchem, *Z jarmarku...*

⁴⁵ J. Tomaszewski, *op. cit.*, s. 476.

⁴⁶ T.J. Żółciński, *Międzynarodowe Targi w Jerozolimie (20–25 czerwca 1999)*, „Słowo Żydowskie” 1999, 30 lipca, s. 20.

⁴⁷ I.B. Singer, *Szatan...*

⁴⁸ I.J. Singer, *Rodzina Karnowskich*, przeł. M. Krych, Wrocław 1992.

Jorku w roku 1926⁴⁹ wybór midrasz, czyli gatunku należącego do literatury rabinicznej⁵⁰. Kolejny przekład autorstwa Friedmana miał również wielkie znaczenie dla popularyzacji nowoczesnej literatury hebrajskiej. Skromny, bo zawierający tylko 9 opowiadań, jednak uznawany za reprezentatywny⁵¹, wybór twórczości jednego z najważniejszych pisarzy izraelskich i pierwszego hebrajskojęzycznego laureata Nagrody Nobla, Szmuela Josefa Agnona (1888–1970)⁵², był jedyną książkową publikacją twórczości hebrajskiego pisarza na polskim rynku wydawniczym. Współczesne życie literackie Izraela przybliżała *Antologia izraelska*⁵³, stawiana w jednym rzędzie ze wspomnianym wcześniej pionierskim wyborem Aleksandra Ziemnego. Obszerny zbiór obejmował ponad 100 wierszy 30 współczesnych poetów języka hebrajskiego, urodzonych między 1917 a 1959 rokiem, wśród których znaleźli się m.in. Jehuda Amichaj, Amir Gilboa, Chaim Guri, Ben-Zion Tomer, Natan Zach, Dan Pagis, Dawid Awidan, Jair Hurwic, Jona Wallach. *Antologia* stanowiła książkową kontynuację tematycznego numeru „Literatura na Świecie”⁵⁴. W obu wydawnictwach autorem przekładów (na podstawie tłumaczeń filologicznych) był poeta, prozaik, dramaturg i krytyk literacki Marian Grześczak. Oba wybory jedynie nieznacznie się od siebie różnią (czy to za sprawą liczby utworów przypisanych danemu twórcy, czy wprowadzonymi kilkoma dodatkowymi poetami), dlatego kontrowersje budził brak informacji o pierwodruku, nieuwzględnienie w edycji książkowej informacji o współpracy z zespołem redakcyjnym izraelskiego pisma „Achsaw” oraz umniejszenie znaczenia wkładu pracy izraelskiego pisarza i krytyka Gabriela Mokeda⁵⁵. Mimo tych wątpliwości natury etycznej, przyznać należy, że niewątpliwie antologia była publikacją ważną i niezwykle potrzebną na polskim rynku wydawniczym, głównie ze względu na wieloletnie zaniedbania w zakresie propagowania współczesnej literatury hebrajskiej. Spośród nowszej literatury zaprezentowano również zbiór opowiadań *Cena Miriam Akavii* (1927–2015)⁵⁶. Pisarka, tłumaczka i publicystka była najlepiej chyba znaną w Polsce przedstawicielką środowiska polskojęzycznych pisarzy i dziennikarzy tworzących w Izraelu⁵⁷, głównie dzięki 6 edycjom swojej prozy, ale także za przyczyną swojej aktywności na rzecz popularyzacji literatury izraelskiej

⁴⁹ Y.Y. Zeyin, *Der ojcer fun ale medroszim...*, t. 1–2, Nju Jork 1926.

⁵⁰ *Ze skarbnicy midrasz*, przeł. i oprac. M. Friedman, Wrocław 1995.

⁵¹ T.J. Żółciński, *Pisarz z Buczacza*, „Słowo Żydowskie = Dos Jidisze Wort” 1995, nr 11, s. 16.

⁵² Sz.J. Agnon, *Od Buczacza do Jerozolimy. Opowiadania*, przeł. M. Friedman, Wrocław 1995.

⁵³ *Antologia izraelska*, przeł. M. Grześczak, Wrocław 1995.

⁵⁴ „Literatura na Świecie” 1992, nr 5/6.

⁵⁵ W. Sadkowski, *Do antologisty Mariana Grześczaka kilka nieśmiałych pytań*, „Literatura na Świecie” 1995, nr 5/6, s. 378–382.

⁵⁶ M. Akavia, *Cena*, przeł. eadem, Wrocław 1992.

⁵⁷ O polskojęzycznych środowiskach literackich w Izraelu zob. m.in. K. Famulska-Ciesielska, *Polacy, Żydzi, Izraelczycy. Tożsamość w literaturze polskiej w Izraelu*, Toruń 2008.

w Polsce, a za swoją działalność na rzecz zbliżenia narodów polskiego i izraelskiego wielokrotnie była nagradzana przez różne organizacje w obu krajach.

W ofercie Wydawnictwa znalazły się również książki popularyzujące żydowską historię od najdawniejszych czasów. Dzięki nawiązaniu kontaktów z zagranicznymi oficynami — m.in. Hachette, Gallimard, Bertelsmann — Wydawnictwo Dolnośląskie nabywało prawa do ich publikacji. Tak było również w przypadku zakupionej na francuskiej licencji serii „Tak żyli ludzie”, w której ukazał się tom *Hebrajczycy*⁵⁸. Natomiast w sztandarowej, bodaj najpopularniejszej serii dolnośląskiej oficyny „A to Polska właśnie...”, ukazało się przekrojowe opracowanie wybitnego historyka i pracownika Żydowskiego Instytutu Historycznego Andrzeja Żbikowskiego⁵⁹.

Projekt włączenia do repertuaru wrocławskiej oficyny literatury żydowskiej łączył ze sobą niemal wszystkie elementy, które złożyły się na sukces Wydawnictwa Dolnośląskiego — ambitny i równocześnie komercyjny pomysł, dobre wyczucie mód i zapotrzebowania czytelniczego, wysoką jakość oraz dobrze zaprojektowaną serię wydawniczą, powstającą we współpracy również z lokalnym środowiskiem artystycznym i naukowym. Profil wydawnictwa stopniowo ewoluował, odchodząc stopniowo od wysokoartystycznej literatury w kierunku popularnej, w związku z czym formuła uprzystępniania niezbyt dochodowej dawnej żydowskiej literatury wyczerpała się. Zapewne również nie bez znaczenia było częściowe nasycenie rynku tego typu publikacjami. W pierwszych latach XXI wieku, mimo wielkiego potencjału, wygaszono „Bibliotekę Pisarzy Żydowskich”. W kolejnych latach literatura żydowska pojawiała się w repertuarze Wydawnictwa Dolnośląskiego jedynie sporadycznie, głównie za sprawą reedycji *Dziejów Tewji Mleczarza*⁶⁰ czy, zestawionego i przetłumaczonego przez Michała Friedmana, wyboru opowieści i sentencji z Talmudu z antologii Chaima Nachmana Bialika i Jehoszuy Chone Rawnickiego⁶¹.

⁵⁸ P. Connolly, *Hebrajczycy w latach 40 p.n.e.–70 n.e.*, przeł. P. Latko, Wrocław 1991.

⁵⁹ A. Żbikowski, *Żydzi*, Wrocław 1997, („A to Polska właśnie”). Znamienne dla ogólnego trendu było zamieszczenie książki o dziejach Żydów w tej właśnie serii, a przez to przypomnienie o wielokulturowej polskiej przeszłości.

⁶⁰ Szolem Alejchem, *Dzieje Tewji Mleczarza*, przeł. A. Dresnerowa, Wrocław 2003, („Biblioteka Klasyki”).

⁶¹ *Agady talmudyczne. Ludowe opowieści, baśnie, legendy, przypowieści, aforyzmy i przysłowia wybrane z Talmudu*, przeł. M. Friedman, Wrocław 2005.

Bibliografia

Edycje przekładów literatury żydowskiej w repertuarze Wydawnictwa Dolnośląskiego

- Agady talmudyczne. Ludowe opowieści, baśnie, legendy, przypowieści, aforyzmy i przysłowia wybrane z Talmudu*, przeł. M. Friedman, Wrocław 2005.
- Agnon Sz.J., *Od Buczacza do Jerozolimy. Opowiadania*, przeł. M. Friedman, Wrocław 1995.
- Akavia M., *Cena*, przeł. eadem, Wrocław 1992.
- Antologia izraelska*, ułożył i przeł. M. Grześczak, Wrocław 1995.
- Asz Sz., *Czarodziejka z Kastylii i inne opowiadania*, przeł. M. Friedman, Wrocław 1993, („Biblioteka Pisarzy Żydowskich”).
- Asz Sz., *Kidusz ha-szem*, przeł. M. Friedman, Wrocław 2003, („Biblioteka Pisarzy Żydowskich”).
- Asz Sz., *Mąż z Nazaretu*, przeł. M. Friedman, Wrocław 1990, („Biblioteka Pisarzy Żydowskich”).
- Kacyzne A., *Chore perły i inne opowiadania*, przeł. M. Friedman, Wrocław 1999, („Biblioteka Pisarzy Żydowskich”).
- Kishon E., *W tył zwrot, pani Lot! Opowiadania*, wybrał i przeł. S. Lewański, Wrocław 1988.
- Mendele Mojcher Sforim, *Podróże Beniamina Trzeciego*, przeł. M. Friedman, Wrocław 1990, („Biblioteka Pisarzy Żydowskich”).
- Perec I.L., *Opowiadania chasydzkie i ludowe*, przeł. M. Friedman, Wrocław 1997, („Biblioteka Pisarzy Żydowskich”).
- Perle J., *Żydzi dnia powszedniego*, przeł. M. Friedman, Wrocław 1998, („Biblioteka Pisarzy Żydowskich”).
- Rabon I., *Ulica*, przeł. K. Modelski, Wrocław 1991, („Biblioteka Pisarzy Żydowskich”).
- Segalowicz Z., *Tłomackie 13. (Z unicestwionej przeszłości). Wspomnienia o Żydowskim Związku Literatów i Dziennikarzy w Polsce (1919–1939)*, przeł. M. Friedman, Wrocław 2001, („Biblioteka Pisarzy Żydowskich”).
- Singer I.B., *Miłość i wygnanie. Wczesne lata — wspomnienia*, przeł. L. Czyżewski, Wrocław 1991.
- Singer I.B., *Miłość i wygnanie. Wczesne lata — wspomnienia*, przeł. L. Czyżewski, [wyd. 2], Wrocław 1993.
- Singer I.B., *Niewolnik*, przeł. I. Wyrzykowska, Wrocław 1996.
- Singer I.B., *Późna miłość*, przeł. M. Adamczyk-Garbowska, Wrocław 1993.
- Singer I.B., *Szatan w Goraju*, przeł. M. Adamczyk-Garbowska, Ch. Shmeruk, Wrocław 1995, („Biblioteka Pisarzy Żydowskich”).
- Singer I.B., *Szatan w Goraju*, przeł. M. Adamczyk-Garbowska, Ch. Shmeruk, Wrocław 1999, („Biblioteka Klasyki”).
- Singer I.J., *Bracia Aszkenazy*, przeł. M. Krych, Wrocław 1998, („Biblioteka Pisarzy Żydowskich”).
- Singer I.J., *Rodzina Karnowskich*, przeł. M. Krych, Wrocław 1992.
- Suckewer A., *Zielone akwarium*, przeł. M. Friedman, Wrocław 1992, („Biblioteka Pisarzy Żydowskich”).
- Szołem Alejchem, *Dzieje Tewji Mleczarza*, przeł. A. Dresnerowa, Wrocław 2003, („Biblioteka Klasyki”).
- Szołem Alejchem, *Dzieje Tewji Mleczarza*, przeł. A. Dresnerowa, wyd. 2, Wrocław 1989, („Biblioteka Pisarzy Żydowskich”).
- Szołem Alejchem, *Dzieje Tewji Mleczarza*, przeł. A. Dresnerowa, wyd. 2 popr., Wrocław 1994.
- Szołem Alejchem, *Kasrylewka*, przeł. M. Friedman, Wrocław 1991, („Biblioteka Klasyki”).
- Szołem Alejchem, *Z jarmarku*, przeł. M. Friedman, Wrocław 1989, („Biblioteka Pisarzy Żydowskich”).
- Ze skarbnicy midraszy*, wybrał, przeł. i oprac. M. Friedman, Wrocław 1995.

Wybrane edycje przekładów literatury żydowskiej na język polski i opracowania

- AA [Andrzej Adamus], red., *Wydawnictwo Dolnośląskie Sp. z o. o.*, [w:] *Encyklopedia Wrocławia*, [red. nauk. J. Harasimowicz; współpr. W. Suleja], wyd. 3 popr. i uzup., Wrocław 2006, s. 996.
- Adamczyk-Garbowska M., *Dwie powieści o jednym mieście*, „Tygiel Kultury” 2005, nr 1/3, s. 51–58.
- Adamczyk-Garbowska M., *Literatura jidysz w polskich przekładach dawniej i dziś*, [w:] *Jidyszland — polskie przestrzenie*, red. E. Geller i M. Polit, Warszawa 2008, s. 158–169.
- Adamczyk-Garbowska M., *Polska Isaaca Bashevisa Singera. Rozstanie i powrót*, Lublin 1994.
- Antologia poezji żydowskiej*, red. A. Ślucki, przeł. S. Lastik, Warszawa 1983.
- Antologia poezji żydowskiej*, red. A. Ślucki, przeł. S. Lastik, wyd. 2, Warszawa 1986.
- Atlas architektury Wrocławia*, t. 1. *Budowle sakralne, świeckie budowle publiczne*, red. i oprac. J. Harasimowicz, Wrocław 1997.
- Connolly P., *Hebrajczycy w latach 40 p.n.e.–70 n.e.*, przeł. P. Latko, Wrocław 1991.
- Famulska-Ciesielska K., *Polacy, Żydzi, Izraelczycy. Tożsamość w literaturze polskiej w Izraelu*, Toruń 2008.
- Gołębiewski Ł., *Rynek książki w Polsce. Edycja 1999*, Warszawa 1999.
- Gross N., *Żydowski bard. Gawęda o życiu i twórczości Mordechaja Gebirtiga*, Kraków 2000.
- Kac D., *Na krawędzi życia. Mojsze Kulbak — żydowski poeta, prozaik, dramaturg (1896–1937)*, Warszawa 1993.
- Księgi Genesis to jest pierwsze Mojżeszowe w obrazach Jana Lebensteina*, przeł. J. Wujek, Kraków 1995, „Literatura na Świecie” 1992, nr 5/6.
- Łoziński J., *Jubileusz Wydawnictwa Dolnośląskiego*, „Twórczość” 2002, R. 58, nr 4, s. 129–130.
- Mendele Mojcher Sforim, *Donkiszot żydowski. Szkic z literatury żargonowej żydowskiej przez Klemensa Junoszę*, Warszawa 1885.
- Musioł A., *Przekłady książki zagranicznej w Polsce w latach 1991–2010 w świetle statystyki*, „Zagadnienia Informacji Naukowej” 2011, nr 2, s. 89–101.
- Piekarski I., *Od haskali do Zagłady. Czy proza hebrajskiego odrodzenia narodowego istnieje w polskim przekładzie? Komunikat o stanie wiedzy*, „Roczniki Humanistyczne” 2012, t. 60, z. 1, s. 53–79.
- Piekarski I., *Proza hebrajska w polskich tłumaczeniach. Uwagi i sprostowanie*, „Roczniki Humanistyczne” 2014, t. 62, z. 1, s. 185–195.
- Poezje nowohebrajskie*, wybrał, przeł. A. Ziemny, Warszawa 1986.
- Poezje nowohebrajskie*, wybrał, przeł. A. Ziemny, wyd. 2 rozsz., Warszawa 1988.
- Prokop-Janiec E., *Biblioteka Pisarzy Żydowskich — po raz trzeci*, „Dekada Literacka” 1991, nr 27, s. 8–9.
- Prokop-Janiec E., Adamczyk-Garbowska M., *Żydowsko-polskie związki literackie*, [w:] *Literatura polska XX wieku. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 2, P–Z, red. nauk. A. Hutnikiewicz, A. Lam, Warszawa 2000, s. 574–576.
- Prokopówna E., *Recepcja żydowskiej literatury*, [w:] *Słownik literatury polskiej XX wieku*, red. A. Brodzka et al., Wrocław 1993, 1253–1259.
- Sadkowski W., *Do antologisty Mariana Grześczaka kilka nieśmiałych pytań*, „Literatura na Świecie” 1995, nr 5/6, s. 378–382.
- Sadowska J., *Książki i czasopisma w Polsce w świetle liczb (1990–2010)*, Wilno-Białystok 2013.
- Shalev M., *Rosyjski romans*, przeł. R. Bar Peled, Warszawa 1993, („Biblioteka Współczesnej Literatury Hebrajskiej”).
- Shmeruk Ch., *Historia literatury jidysz. Zarys*, Wrocław 1992.
- Sitarz M., *Literatura jako medium pamięci. Świat powieści Szolema Asza*, Kraków 2010.
- Susid W., *Nagroda PEN Clubu dla Michała Friedmana*, „Słowo Żydowskie = Dos Jidisze Wort” 1995, nr 20, s. 14.

Szolem Alejchem, *Dzieje Tewji Mleczarza*, przeł. A. Dresnerowa, Wrocław 1960.

Tomaszewski J., *Polish Translations of Yiddish Literature Published in Wrocław*, „Polin. Studies in Polish Jewry” 2002, t. 15, s. 475–478.

Zeyin Y.Y., *Der ojcer fun ale medroszim...*, t. 1–2, Niu Jork 1926.

Żbikowski A., *Żydzi*, Wrocław 1997, („A to Polska właśnie”).

Żółciński T.J., *Międzynarodowe Targi w Jerozolimie (20–25 czerwca 1999)*, „Słowo Żydowskie” 1999, nr 15, s. 20.

Żółciński T.J., *Pisarz z Buczacza*, „Słowo Żydowskie = Dos Jidisze Wort” 1995, nr 11, s. 16–17.

Żółciński T.J., *Zwykli ludzie*, „Słowo Żydowskie = Dos Jidisze Wort” 1999, nr 3, s. 15–16.

Wydawnictwo Dolnośląskie (Lower Silesia Publishing Company) as a publisher of Hebrew and Yiddish literature translations

Summary

During the last decade of the 20th century there were more books containing literary translations of Hebrew and Yiddish literature published than in the remaining 90 years of the twentieth century. In the 90's appeared 149 book editions which were published by 70 publishing houses. One of the most important and respected contemporary Polish publishing companies, Wydawnictwo Dolnośląskie, has played a significant role in this field as one of the most active publishers. Dolnośląskie did not owe its strong position only to a number of editions, but also, and perhaps above all, to high quality and diversity of the repertoire. It became known through its ambitious publishing programme which contained Polish and translated foreign literature, publications on the capital of Lower Silesia and excellent popular series e.g. “A to Polska właśnie”, “Biblioteka Klasyki”, “Tak żyli ludzie” and among them unique “Biblioteka Pisarzy Żydowskich” (“Library of Jewish Writers”), devoted entirely to translations of Jewish Literature.